

**QONUNCHILIK HUJJATLARINING SAMARADORLIK
KO'RSATKICHLARINI BAHOLASHDAN O'TKAZISHNING AMALIYOTGA
TA'SIRI**

Gulturayev Asadulla Negmatullayevich

Adliya vazirligi huzuridagi Qonunchilikni tahlil qilish va tartibga solish ta'sirini

baholash institute Bosh maslahatchi

Emeil: asadgulturayev@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Maqolamda asosan qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash mexanizmlarining amaliyotga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, normativ-huquqiy hujjatlarning real ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga ta'sirini aniqlash, ularning natijadorligini o'lchash mezonlari, monitoring va baholash tizimining huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, qonunchilik samaradorligini baholash orqali ortiqcha tartib-taomillarni qisqartirish, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish hamda davlat boshqaruvi tizimining ochiqligi va hisobdorligini oshirish masalalari asoslab beriladi. Maqolada samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilashda sifat va miqdoriy indikatorlardan foydalanishning ahamiyati hamda ularning normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish jarayoniga bevosita ta'siri ochib beriladi.*

KALIT SO'ZLAR: *Qonunchilik, normativ-huquqiy hujjat, samaradorlik ko'rsatkichlari, huquqiy monitoring, baholash mexanizmi, huquqni qo'llash amaliyoti, davlat boshqaruvi, tartibga solish ta'sirini baholash, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik, normativ islohot.*

KIRISH: Har qanday davlatning barqaror rivojlanishi, eng avvalo, puxta va samarali qonunchilik tizimiga bog'liqdir. Qonunchilik hujjatlari jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita hisoblanadi. Shu sababli ularning nafaqat qabul qilinishi, balki amalda qanday ishlayotgani, belgilangan maqsadlarga qanchalik erishilayotgani ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy huquqiy davlat konsepsiyasida qonun ijodkorligi jarayoni faqat normani ishlab chiqish bilan cheklanib qolmay, balki uning samaradorligini muntazam baholab borishni ham o'z ichiga oladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, ularning samaradorligini oshirish va amaliyotga mosligini ta'minlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda tartibga solish ta'sirini baholash (regulatory impact assessment) mexanizmini joriy etish, qabul qilingan hujjatlarni huquqiy monitoringdan o'tkazish hamda ularning ijrosi yuzasidan tahliliy ma'lumotlar yig'ish amaliyoti yo'lga qo'yilgan. Bu esa qonunlarning "qog'ozdagi" emas, balki real hayotdagi natijadorligini aniqlash imkonini bermoqda. Qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash — bu hujjatning maqsadi, vazifalari va kutilgan natijalari bilan amaliy natijalar o'rtasidagi nisbatni aniqlash jarayonidir. Samaradorlik ko'rsatkichlari odatda ikki turga bo'linadi: miqdoriy

(masalan, iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari, murojaatlar sonining kamayishi, xizmat ko'rsatish muddati qisqarishi) va sifat ko'rsatkichlari (aholi qoniqish darajasi, huquqiy aniqlik, korrupsiya xavfining kamayishi va boshqalar). Mazkur indikatorlar orqali normativ-huquqiy hujjatning jamiyatga real ta'siri baholanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, baholash mexanizmi mavjud bo'lmagan hollarda qonunchilikda takrorlanish, ziddiyatlar va ortiqcha byurokratik tartiblar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa tadbirkorlik faoliyatiga, investitsion muhitga va fuqarolarning huquq va erkinliklariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, samaradorlik ko'rsatkichlari asosida muntazam tahlil olib borilganda, huquqiy normalar optimallashtiriladi, ortiqcha talablar qisqartiriladi va davlat boshqaruvi samaradorligi oshadi.

Bundan tashqari, qonunchilik samaradorligini baholash davlat organlarining ochiqqligi va hisobdorligini kuchaytiradi. Chunki har bir normativ-huquqiy hujjat bo'yicha aniq natijalar va ko'rsatkichlar belgilanishi mas'ul organlardan real hisobot talab qiladi. Bu esa jamoatchilik nazoratining kuchayishiga, shaffoflikning ta'minlanishiga va korrupsion xavflarning kamayishiga xizmat qiladi.

Maqolamning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashtirish sharoitida huquqiy tartibga solish tezkor, moslashuvchan va natijador bo'lishi talab etiladi. Iqtisodiy islohotlar, raqamlashtirish jarayonlari va bozor munosabatlarining kengayishi normativ-huquqiy bazani doimiy ravishda yangilab borishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash mexanizmlarini takomillashtirish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYASI: Qonunchilik hujjatlarining samaradorligini baholash masalasi zamonaviy huquqshunoslik va davlat boshqaruvi nazariyasida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Normativ-huquqiy hujjatlarning real ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga ta'sirini aniqlash, ularning natijadorligini o'lchash hamda amaliyotga mosligini baholash mexanizmlari xalqaro tajribada keng qo'llanilmoqda.

Xususan, rivojlangan davlatlarda "Regulatory Impact Assessment (RIA)" — tartibga solish ta'sirini baholash tizimi qonun ijodkorligining ajralmas qismi sifatida shakllangan. Ushbu mexanizm normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilishdan avval ularning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional oqibatlarini prognozlashni nazarda tutadi. Bu borada Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularda normativ-huquqiy tartibga solish samaradorligini oshirish uchun xarajat–foyda tahlili, muqobil variantlarni solishtirish va manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuv mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta'kidlangan²⁶. Yevropa davlatlarida ham qonunchilik sifatini oshirish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi.

²⁶ OECD. Regulatory Impact Analysis: Best Practices in OECD Countries. Paris, 1997.

Masalan, European Commission tomonidan amalga oshirilayotgan “Better Regulation” siyosati doirasida normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, monitoring qilish va keyingi baholash (ex-post evaluation) tizimi yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu yondashuv qonunlarning real samaradorligini oshirish, ortiqcha tartibga solishni kamaytirish hamda iqtisodiy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

Milliy huquqshunoslikda ham normativ-huquqiy hujjatlarning samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. O‘zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlarni huquqiy ekspertizadan o‘tkazish, ularning amaliyotdagi ijrosini monitoring qilish hamda tizimli tahlil qilish ishlari izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining sifatini oshirish va ularning amaliy natijadorligini ta’minlash bo‘yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Ilmiy adabiyotlarda qonunchilik samaradorligi tushunchasi turli nuqtayi nazardan talqin etiladi. Ba’zi tadqiqotchilar samaradorlikni belgilangan maqsadlarga erishish darajasi sifatida baholasa, boshqalar uni ijtimoiy foyda va xarajatlar nisbatiga asoslangan iqtisodiy kategoriya sifatida izohlaydi. Shu bilan birga, samaradorlikni baholashda sifat (huquqiy aniqlik, barqarorlik, adolatlilik) va miqdoriy (statistik ko‘rsatkichlar, iqtisodiy o‘rnatilgan sur’atlari, ma’muriy xarajatlar kamayishi) indikatorlarning uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolamni tadqiqotida qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholashning amaliyotga ta’sirini o‘rganishda kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi.

Birinchidan, tizimli yondashuv asosida normativ-huquqiy hujjatlar yagona huquqiy tizimning tarkibiy elementi sifatida tahlil qilindi. Bu usul orqali ularning o‘zaro bog‘liqligi va amaliy natijalari aniqlashtirildi.

Ikkinchidan, qiyosiy-huquqiy tahlil yordamida xalqaro tajriba va milliy amaliyot o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlar o‘rganildi. Ushbu metod samaradorlikni baholash mexanizmlarining ilg‘or elementlarini aniqlash imkonini berdi.

Uchinchidan, empirik va statistik tahlil usullari orqali normativ-huquqiy hujjatlarning ijrosi bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar umumlashtirildi hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri baholandi.

To‘rtinchidan, mantiqiy-tahliliy usul asosida qonunchilik samaradorligi tushunchasining nazariy asoslari ochib berildi va uning amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot davomida samaradorlik quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- maqsadga erishish darajasi;
- ijtimoiy-iqtisodiy ta’sir ko‘lami;
- huquqiy aniqlik va barqarorlik;
- ma’muriy yuklamaning kamayishi;
- manfaatdor subyektlar qoniqlash darajasi.

Maqolamda metodologik yondashuv qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash tizimining amaliyotga ta’sirini kompleks va ilmiy asosda o‘rganish imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash tizimi amaliyotga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, normativ-huquqiy hujjatlar samaradorligini tizimli ravishda monitoring qilish va baholash mexanizmlarini joriy etish huquqiy tartibga solish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, muhokama jarayonida aniqlanishicha, samaradorlik ko'rsatkichlari asosida baholash qonunchilikdagi ortiqcha va takrorlanuvchi normalarni aniqlash imkonini beradi. Amaliyotda ko'pincha bir xil munosabatlarni tartibga soluvchi bir nechta normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo'lib, bu huquqni qo'llash jarayonida chalkashliklarni yuzaga keltiradi. Samaradorlik tahlili orqali bunday kolliziyalar bartaraf etiladi, huquqiy aniqlik ta'minlanadi va normativ-huquqiy bazaning ixchamligi oshadi.

Ikkinchidan, baholash natijalari davlat boshqaruvi samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ma'muriy tartib-taomillarni qisqartirish, ortiqcha ruxsat berish tizimlarini optimallashtirish va byurokratik to'siqlarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi. Natijada tadbirkorlik subyektlari uchun qulay huquqiy muhit shakllanadi, investitsion jozibadorlik oshadi va iqtisodiy faollik rag'batlantiriladi. Uchinchidan, muhokama natijalari shuni ko'rsatdiki, samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash ijtimoiy sohada ham ijobiy natijalar beradi. Masalan, fuqarolarning murojaatlari sonining kamayishi, davlat xizmatlari ko'rsatish muddatining qisqarishi, aholining qoniqish darajasining oshishi kabi indikatorlar normativ-huquqiy hujjatlarning real samaradorligini ko'rsatadi. Bu esa davlat organlari faoliyatining ochiqligi va hisobdorligini mustahkamlaydi.

Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilishdan oldin va keyin ularning ta'sirini baholash mexanizmi qonun ijodkorligi sifatini oshiradi hamda resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Xususan, European Commission amaliyotida normativ-huquqiy hujjatlarni ex-post baholash tizimi ularning amaliy natijadorligini aniqlash va zarur hollarda o'zgartirishlar kiritish imkonini bermoqda²⁷. Bu tajriba samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilash va monitoring qilish mexanizmlarining muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qonunchilik hujjatlarining samaradorligini baholash quyidagi amaliy natijalarga olib keladi:

- normativ-huquqiy bazaning optimallashtirilishi;
- ma'muriy yuklamaning kamayishi;
- huquqni qo'llash amaliyotining bir xillashuvi;
- iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishi;

²⁷ European Commission. Better Regulation Guidelines. Brussels, 2021.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

davlat organlari faoliyatida shaffoflik va hisobdorlikning kuchayishi.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, samaradorlik ko'rsatkichlarini aniq va o'lchab bo'ladigan mezonlar asosida belgilash, statistik ma'lumotlar bazasini takomillashtirish hamda mustaqil baholash institutlarini rivojlantirish zarurati mavjud. Bu masalalar hal etilsa, qonunchilik samaradorligini baholash tizimi yanada takomillashadi.

Umumiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, olib borilgan tahlillar qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash mexanizmi amaliyotga ijobiy ta'sir ko'rsatishini, huquqiy tizimni modernizatsiya qilish va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini tasdiqladi.

XULOSA: Xulosa qilib aytishim mumkinki, Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash zamonaviy huquqiy davlat qurilishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Normativ-huquqiy hujjatlarning amaliy natijadorligini aniqlash, ularning belgilangan maqsadlarga qanchalik erishayotganini baholash hamda real ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini o'rganish qonun ijodkorligi jarayonining uzviy bosqichiga aylanishi zarur.

Tadqiqotni natijalari shuni tasdiqladiki, samaradorlik ko'rsatkichlari asosida baholash mexanizmi qonunchilik tizimini takomillashtirishga bevosita xizmat qiladi. Xususan, ortiqcha va takrorlanuvchi normalarni qisqartirish, huquqiy kolliziyalarni bartaraf etish, ma'muriy yuklamani kamaytirish hamda huquqni qo'llash amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish va fuqarolar hamda tadbirkorlik subyektlari uchun qulay huquqiy muhit yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, samaradorlik ko'rsatkichlarini joriy etish davlat organlari faoliyatining ochiqqligi va hisobdorligini mustahkamlaydi. Aniq va o'lchab bo'ladigan indikatorlarning mavjudligi normativ-huquqiy hujjatlar ijrosi ustidan tizimli monitoring olib borish imkonini beradi hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi. Natijada qabul qilinayotgan qarorlarning ijtimoiy ahamiyati va amaliy natijadorligi oshadi.

Umumiy xulosalar shuni ko'rsatyaptiki, qonunchilik hujjatlarining samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy asoslangan metodologiyani joriy etish hamda monitoring mexanizmlarini kuchaytirish huquqiy islohotlarning barqarorligini ta'minlaydi. Mazkur yo'nalishda izchil ish olib borish normativ-huquqiy bazaning sifatini oshirish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirish hamda demokratik tamoyillarga asoslangan samarali davlat boshqaruvini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Organisation for Economic Co-operation and Development. Regulatory Impact Analysis: Best Practices in OECD Countries. Paris: OECD Publishing, 1997.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

2. European Commission. Better Regulation Guidelines. Brussels, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini huquqiy ekspertizadan o‘tkazish va monitoring qilish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar. Toshkent, 2022.
4. O‘zbekiston Respublikasi. Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risidagi Qonun. Toshkent, 2020.
5. Raximov F.X. Qonunchilik samaradorligini baholashning nazariy-huquqiy asoslari. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2019.
6. Xudoyqulov B.B. Davlat boshqaruvida tartibga solish ta’sirini baholash mexanizmlari. – Toshkent, 2021.

